

УДК 342.53:165.611-043.86

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v6.2024.11>**С. Лінецький,**здобувач кафедри Права та публічного управління
Закладу вищої освіти «Університет Короля Данила»,
помічник-консультант народного депутата України

ІНСТИТУЦІАЛІЗАЦІЯ РЕГЛАМЕНТУ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ДОСВІДУ ЙОГО ЮРИДИЧНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ

Вступ. Одним із ключових напрямів реформування українського парламенту є модернізація Регламенту Верховної Ради України (далі – Регламент) як визначального нормативно-правового акта, покликаного регулювати та систематизувати всі парламентські процедури. Адже, попри понад 30-річний період розвитку вітчизняного парламентаризму, останній так і не набув довершених та сталих організаційно-правових форм. Значною мірою причиною цього стала недостатня увага з боку держави, суспільства та й самого парламенту до розвитку правових засад регулювання парламентських процедур. У ході розвитку вітчизняного парламентаризму у перші десятиліття незалежності України розвиток таких процедур перебував під пильним наглядом багатьох видатних державних діячів, політиків юристів та сприяв утвердженню суб'єктності й авторитету парламенту, зміцненню засад його незалежності від Президента та Уряду. Згодом ці набутки були значною мірою девальвовані. Очевидне нехтування процедурно-процесуальними аспектами функціонування парламенту разом зі стрімкою політизацією та депрофесіоналізацією призвели його до стану глибокої кризи. Легкість зміни регламентних норм в умовах існування депутатської «монобільшості» у Верховній Раді України дев'ятого скликання часто провокує легковажне ставлення до

відповідних процедур, часом призводить до нехтування правами парламентської меншості, відводить останній периферійне місце у політичних процесах. Водночас додержання Регламенту, його повне й неухильне впровадження у парламентські відносини, підпорядкування Верховної Ради України вимогам законів є предметом інтересу лише для небагатьох відданих ентузіастів, які здебільшого мають справу з парламентськими процедурами за посадою. На цьому тлі половинчасті, часто незавершені, переважно косметичні реформаторські заходи, практиковані в попередні роки в Україні, не призвели до помітного поліпшення роботи представницького органу, не зумовили радикального зростання рівня професіоналізму депутатського корпусу, його відповідальності та підзвітності. Саме тому ідеї парламентської реформи залишаються актуальними понині.

В Україні не перший рік тривають наукові, суспільні та політичні дискусії про комплексну парламентську реформу, в якій наріжне місце посідала б модернізація Регламенту. Проведення такої реформи вимагає глибокого дослідження всіх значимих аспектів організації парламентської роботи, критичного переосмислення набутого досвіду правового регулювання парламентських процедур. А це, своєю чергою, вимагає ретельного аналізу інституціалізації Регла-

менту через призму його юридичної еволюції.

Стан дослідженості. У вітчизняній юриспруденції еволюція парламентського регламенту на тлі становлення вітчизняної моделі парламентаризму не була предметом окремих досліджень. Вона фрагментарно розглядалася в наукових працях ряду українських фахівців, зокрема, Ю. Барабаша, Ю. Бисаги, О. Богачової, Н. Ганжи, В. Гончаренка, В. Журавського, А. Зайця, І. Звоздецької, В. Кафарського, О. Копиленка, Л. Кривенко, М. Маркуш, Р. Мартинюка, Ю. Перерви, В. Погорілка, А. Ришелюка, С. Саса, А. Селіванова, В. Скоморохи, О. Скрипнюка, І. Словської, О. Совгірі, М. Теплюка, В. Шаповала, Ю. Шемшученка, О. Юшика та ін. Проте комплексного та завершеного дослідження інституціалізації Регламенту через призму його юридичної еволюції упродовж новітнього періоду розбудови Української суверенної і незалежної держави так і не було здійснено, що зумовлює актуальність пропонованої розвідки.

Метою статті є історико-правове дослідження інституціалізації Регламенту через призму його юридичної еволюції з виокремленням її ключових особливостей та етапів.

Виклад основного матеріалу. Приступаючи до розгляду такої еволюції, маємо зазначити, що вона супроводжувала якісні зміни в державному будівництві сучасної України та становлення її правової системи – при переході від несамостійної радянської республіки у складі СРСР до утворення всіх атрибутів незалежної держави. Саме в цьому контексті слід оцінювати появу сучасного парламентського регламенту в Україні як відображення тих політико-правових процесів, що були продиктовані глибокими змінами в політичному кліматі, які сталися наприкінці так званої «перебудови» в Радянському Союзі (1985–1991 рр.)

й охопили трансформацію республіканських державно-владних структур (з 1989-1990-х рр.) [5, с. 264–269]. Такі зміни супроводжувалися конституційною реформою, яка, щоправда, мала досить вузький, рамковий характер і не виходила за межі загальносоюзного правового регулювання. У цих умовах основні засади сучасної форми парламентського Регламенту були закладені Законом УРСР «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР» від 27.10.1989 р. № 8303-XI. Згідно з ним до Конституції України вперше була введена окрема стаття 114, яка передбачала, що «порядок діяльності Верховної Ради Української РСР та її органів визначається Регламентом Верховної Ради Української РСР та іншими законами Української РСР, що видаються на основі Конституції Української РСР» [30]. Із цього формулювання випливав, по-перше, конституційно визначений статус Регламенту як нормативно-правового акта, що мав імперативно бути прийнятий нею, по-друге, статус Регламенту як закону («визначається Регламентом Верховної Ради Української РСР та іншими законами»), по-третє, цільова спрямованість Регламенту – врегулювання порядку діяльності Верховної Ради Української РСР та її органів, по-четверте, невичерпність такого регулювання лише Регламентом («визначається Регламентом Верховної Ради Української РСР та іншими законами»), по-п'яте, «підконституційний» статус Регламенту («видається на основі Конституції Української РСР»). Таким чином, ще Законом 1989 р. була встановлена єдина форма Регламенту – закон. Отже, є всі підстави погодитися з висновком академіка Ю. Шемшученка, що прийняття Закону від 27.10.1989 р. означало початок трансформації радянської форми загальнодержавного представництва у парламентську [48, с. 193], що супроводжувалося й закріпленням необхідності прийняття Регламенту.

Всупереч цьому, 22.05.1990 р. Верховна Рада України затвердила Тимчасовий регламент засідань Верховної Ради України дванадцятого скликання [39] як акт підзаконного характеру – постановою Верховної Ради УРСР. Фактично від цього моменту у визначення форми парламентського регламенту була закладена певна юридична колізія: Конституція недвозначно вимагала прийняття Регламенту у формі закону, натомість народні депутати України схилилися до ухвалення його у формі підзаконного акта – постанови. При цьому варто відзначити відносну сталість Тимчасового регламенту як важливу характеристику цього правового акта. До нього протягом чотирьох років вносилися зміни лише чотири рази, що засвідчило відносну стабільність більшості регламентних норм. Можливо, цьому посприяла відсутність партійного представництва у новообраній Верховній Раді України (де існувала чітко виражена стала комуністична депутатська більшість (так звана «група 239» [12, с. 241]) та порівняно нечисленне опозиційне депутатське об'єднання «Народна Рада» [17]), а відтак відсутність міжпартійних конфліктів, та доволі проста структура Тимчасового Регламенту, до якої не варто було вносити численні зміни. Так, він складався з: 1) преамбули; 2) 28 пунктів, які деталізували основні парламентські процедури, щоправда, розмежування цих процедур перебувало ще в зародковому стані. Цим Регламентом установлювався сесійний порядок роботи (пленарні засідання парламенту та засідання комісій між ними), вимоги щодо кворуму для прийняття рішень (більшість від фактично обраної кількості депутатів), а також для прийняття рішень з процедурних питань (більшістю від присутніх депутатів), детально визначався порядок обрання Голови Верховної Ради України і його заступників, встановлювалося правило прийняття рішень Верховної

Ради України, зазвичай, після попереднього обговорення їх проектів відповідними постійними комісіями, передбачалося право депутатського запиту, формування депутатських груп за територіальним чи іншим принципом, встановлювалися інститути таємного та відкритого голосування, був навіть установлений порядок проведення відкритого голосування за допомогою електронної системи підрахунку голосів. Головною перевагою цього акта була інсталяція постійно діючого парламенту, який самостійно визначався з правилами своєї роботи. При цьому припинилася практика кількадечних сесій Верховної Ради УРСР, натомість уже починаючи з першої сесії Верховної Ради УРСР дванадцятого скликання, сесії тривали в середньому по кілька місяців. Наприклад, перша сесія Верховної Ради УРСР дванадцятого скликання тривала з 15.05.1990 до 03.08.1990 р. [1, с. 118].

Водночас у Тимчасовому регламенті був відсутній загальний порядок розгляду питань, він шоразу мав визначатися Верховною Радою України, що певною мірою дестабілізувало парламентські процедури, вносило елементи нерегульованості і невизначеності в їх реалізацію. Зокрема, дуже поверхово була виписана законодавча процедура, було відсутнє її розмежування з іншими процедурами. У зв'язку з відсутністю багатопартійних виборів не існувало й інституту депутатських фракцій. Загалом, цей документ багато в чому поступався класичним регламентам парламентів цивілізованих країн світу, що пояснювалося тим, що Верховна Рада УРСР була структурним складником радянської моделі представницьких органів державної влади, далекої від парламентаризму [2, с. 38]. Якщо ж оцінювати цей Регламент з точки зору реалій в яких він ухвалювався, а не порівнюючи з детальністю регулювання парламентських процедур, що ми

спостерігаємо зараз, то слід визнати, що з його ухваленням було зроблено помітний крок уперед до створення сучасного корпусу правил парламентської процедури, яка почала набувати своєї формальної визначеності. По суті, Тимчасовий Регламент став тим нормативним фундаментом, на якому відбувався весь подальший розвиток правил парламентської процедури протягом 1990–2024 рр. У своєму змісті він у вкрай стислому вигляді містив більшість ідей, які згодом набудуть свого змістовного розкриття і нарощення нормативним матеріалом у подальшому. Слабкість Регламенту як правового акта та його недоліки дискутувалися не так проблемами його недостатнього опрацювання, як загальним баченням специфіки регламентного врегулювання парламентських процедур, бачення яких перебувало ще на ранньому етапі свого розвитку. Уявлень щодо цих процедур у вітчизняній юридичній науці бракувало, а запозичення із зарубіжного, зокрема європейського та американського досвіду були доволі поверховими і фрагментарними у зв'язку із слабкою обізнаністю вітчизняних теоретиків права та вчених-конституціоналістів із ними. Тому сталої інтелектуальної основи для регламентного регулювання парламентських процедур зарубіжні концепції та регламентні моделі на той час ще не могли становити.

На наш погляд, вагомі суспільно-політичні та спеціально-юридичні передумови для становлення сучасної форми Регламенту заклали положення Декларації про державний суверенітет УРСР від 16.07.1990 р. [3] Із її приписів впливав якісно новий статус парламенту, що детермінував докорінні зміни у структурі і змістові його Регламенту, а саме: із принципу повновладдя народу – широта компетенції Верховної Ради України, яка мала супроводжуватися докладним урегулюванням процесуального порядку реалізації такої компетенції;

із формули про розподілу влади – постійний характер парламентської діяльності, що зумовлювало необхідність існування парламентських процедур постійного (а не тимчасового) характеру; із формули про верховенство законів в Україні – утвердження якісно нової ролі закону як акта, вищого за своєю юридичною силою на території Республіки, що зумовлювало трансформацію всього законодавчого процесу, що мало відобразитися на регламентному рівні. Нову якість закону мав відобразити у своєму змісті Регламент, деталізуючи законодавчу процедуру у спосіб, який мав остаточно закріпити стат законів як нормативно-правового акта вищої юридичної сили, який би регулював найважливіші суспільні відносини та припинив радянську практику нівеляції ролі законів у масиві нормативно-правових актів радянських владних органів, як і в політичному житті СРСР [5, с. 269]. Посутньо із положень Декларації про державний суверенітет України впливала якісно нова філософія Регламенту: це мав бути звід правил саме парламентської роботи, на відміну від регламентів Верховних Рад радянських часів, які не мали постійного характеру діяльності та не володіли широкою компетенцією. Щоправда, конституційна формула про поширення компетенції Верховної Ради України на всі питання, що не входять згідно з Конституцією до компетенції органів державної виконавчої чи судової влади, а також не є таким, що вирішується виключно всеукраїнським референдумом (частина друга статті 97 Конституції України у редакції 14.02.1992 р. [26]), вносила елементи невизначеності в парламентські процедури, не дозволяючи сформулювати їх вичерпний перелік.

Статус Тимчасового Регламенту суттєво зміцнів в ієрархії законодавчих актів України у зв'язку з прийняттям Акта проголошення незалежності України 24.08.1991 р. [35] та ухвале-

ного незабаром після цього Акта Закону України «Про правонаступництво України» від 12.09.1991 р. [34] Згідно з Актом проголошення незалежності України було встановлено, зокрема, що «віднині на території України мають чинність виключно Конституція і закони України» [35], а відповідно до статті 3 Закону України «Про правонаступництво України» було встановлено, що «закони Української РСР та інші акти, ухвалені Верховною Радою Української РСР, діють на території України, оскільки вони не суперечать законам України, ухваленим після проголошення незалежності України» [34]. Із цих формулювань випливало, що: 1) Тимчасовий Регламент зберігав свою чинність; 2) він не підлягав скасуванню; 3) його дія обмежувалася таким регулюванням, яке не суперечило законам України, ухваленим після проголошення незалежності України. Практичний порядок застосування закону по відношенню до Тимчасового регламенту був поставлений під сумнів, оскільки на той час ще не існувало жодного органу, на який було би покладено завдання з визначення відповідності чи невідповідності норм Регламенту нормам законів. Таким чином, застосування цієї норми Закону по відношенню до норм Тимчасового Регламенту, а згодом і Регламенту 1994 р. здійснювалося довільно та непослідовно, без чіткої фіксації порядку застосування. Певним чином, за належним застосуванням Регламенту мала слідувати постійна комісія, що опікувалася питаннями додержання регламенту та депутатською етикою, але її компетенція була обмеженою.

Важливою рисою Регламенту було й те, що він мав забезпечувати правонаступність у роботі парламенту від скликання до скликання, а отже, під сумнів ставилася доцільність його існування саме як акта тимчасового характеру. Уже Постановою Верховної Ради України «Про Регламент Верховної Ради України» від 11.05.1994 р. № 2/94-ВР було прийнято рішення «продовжити чинність Тимчасового

регламенту Верховної Ради України дванадцятого скликання до прийняття Регламенту Верховної Ради України [37]. У такий спосіб було забезпечено безперервність здійснення законодавчої влади та реалізації її суб'єктом парламентських процедур. Іншим аспектом забезпечення безперервності дії регламентного регулювання стало рішення Верховної Ради України про утворення робочої групи по доопрацюванню проекту Регламенту [31]. Відповідною Постановою Верховної Ради України комісіям Верховної Ради України у питаннях законодавства і законності та мандатній і з питань депутатської етики доручалося організувати доопрацювання проекту Регламенту з урахуванням матеріалів, що надійшли до цих комісій, і подати його до 01.11.1992 р. на розгляд Президії Верховної Ради України. Насправді діяльність робочої групи протривала ще два роки і завершилася лише в наступному скликанні Верховної Ради України (тринадцятому, за нинішнім обчисленням скликань Верховної Ради України – другому) прийняттям Регламенту від 27.07.1994 р. До складу робочої групи (на чолі з відомим українським ученим-конституціоналістом, професором В. Погорілком) були включені й окремі фахівці-юристи, проте їхня кількість була порівняно незначною, щоб твердити про помітний вплив юридичної науки на процеси творення нового Регламенту. Затягування в часі опрацювання нового Регламенту зумовлювалося і політичними обставинами: достроковими виборами 1994 р. до Верховної Ради України другого (тринадцятого) скликання¹ та переформатуван-

¹ Відповідно до Закону України «Про визначення порядку обчислення скликань Верховної Ради України від 01.02.2000 р. № 1420-XIV, виходячи з факту проголошення незалежності України 24.08.1991 р. і набуття повноважень законодавчого органу незалежної держави Україна Верховною Радою УРСР XII скликання, було встановлено, що відлік скликань Верховної Ради України починається з Верховної Ради УРСР XII скликання, яка стала Верховною Радою України I скликання. Відповідно, обрані у 1994 та 1998 рр. законодавчі органи є Верховною Радою другого та відповідно третього скликань. Див.: [19].

ням складу робочої групи, з якої вибула частина народних депутатів України, які не були обрані до нового складу парламенту. Доопрацювання проекту парламентського Регламенту у Верховній Раді України другого скликання очолив народний депутат України В. Носов, під керівництвом якого було підготовлено унікальний для свого часу нормативно-правовий акт – як за обсягом проведеної роботи, так і за змістом вміщених у ньому новацій, в яких розробники прагнули врахувати кращі елементи зарубіжного парламентського досвіду, з якими вони встигли ознайомитися за порівняно нетривалий час діяльності робочої групи.

Новий Регламент було прийнято 27.07.1994 р. [40] Унікальність його полягала в надзвичайно високій, як для свого часу, деталізації парламентських процедур та в спробі охопити регулюванням всі сутнісні аспекти функціонування Верховної Ради України та її органів і посадових осіб. З точки зору внутрішніх характеристик, цей Регламент став і першим парламентським Регламентом кодифікаційного характеру. Ключові формально-правові характеристики Регламенту 1994 р. були вміщені в його статтях 1.0.1. і 1.0.2. [40] Згідно з ними Регламент мав призначення, поряд із Конституцією України, законами про постійні комісії Верховної Ради України, статус народного депутата України, іншими законодавчими актами визначати порядок діяльності Верховної Ради України, її органів та посадових осіб. При цьому цікавою була юридична специфіка цього законодавчого акта: формально не будучи законом, він наділявся «силою закону», що перетворювало Регламент на дуалістичний нормативно-правовий акт, який поєднував у собі ознаки як закону (сила закону), так і підзаконного нормативно-правового акта (уведений у дію Постановою Верховної Ради України, зміни до нього вносилися її постановами). Крім того, важливою особливістю Регламенту

1994 р. стало те, що до предмету його регулювання належали такі питання, як порядок скликання і проведення сесій Верховної Ради України, її засідань, формування органів державної влади, визначення законодавчої процедури, порядку здійснення контрольної діяльності, процедури окремих видів діяльності Верховної Ради, її органів і організацій, народних депутатів, посадових осіб та інші процедури, а також функції органів Верховної Ради України та її посадових осіб, які впливають з їх повноважень, установлених Конституцією України [40]. Як впливає з наведеного предметного переліку, у сфері регулювання Регламенту опинилося дві групи правовідносин: 1) власне парламентські процедури (законодавча, контрольна та інші); 2) функції органів Верховної Ради України та її посадових осіб, які впливали з їх повноважень, встановлених Конституцією України. Визначення предметом регулювання Регламенту другої групи відносин не було, на наш погляд, оптимальним. По-перше, воно не відповідало статті 114 Конституції України в редакції 1992 р., а згодом і Конституції України 1996 р. [10], а, крім того, віднесення до процесуального акта, яким по суті і був Регламент, питань визначення функцій органів Верховної Ради України та її посадових осіб не відповідало правовій природі цього акта. Він був збудований не за лінійним, а за функціональним принципом: окремі блоки питань оформлювалися як своєрідна «закрита» підсистема в системі регламентних норм. Загалом у Регламенті було 11 розділів, і нумерація статей була наскрізною лише в межах цих розділів. Це суттєво ускладнювало роботу з ним, а також містив у своїй структурі численні бланкетні норми, що, на думку авторів розробників Регламенту 1994 р., мало ущільнити зміст цього документу. Проте на практиці його застосування пов'язувалося з численними колізіями, зумовле-

ними, зокрема, саме надмірністю відсилюючого апарату та браком у ряді випадків норм, які були б загальнозрозумілими. Отже, цей Регламент був ускладненим, громіздким, що загалом негативно позначилося на його застосуванні, зокрема об'єктивно перешкоджало оперативному ухваленню багатьох державно значущих рішень [6, с. 204].

У Регламенті 1994 р. вперше присутня надзвичайна деталізація в правовому регулюванні парламентських процедур, що не було властиво регламентам радянських часів, а також чітка настанова на безперервний характер діяльності легіслатури. Тут також присутня диференціація парламентських процедур на установчі, законодавчі, контрольні як головні, провідні, а також на спеціальні. [40] На відміну від Регламенту 1990 р., Регламент 1994 р. регулював і окремі фрагменти партійної діяльності: багатопартійність у парламенті України виразилася у формуванні поряд із депутатськими групами також і депутатських фракцій, кількість яких не була сталою і часто змінювалася, що додавало політичній нестабільності при практичному застосуванні норм Регламенту 1994 р. Отже, цьому актові стала притаманною політизація, яка утвердилася в українському парламенті і стала невід'ємною ознакою правового регулювання парламентських процедур. Автори Регламенту подбали про рівне ставлення до різних політичних сил, представлених у парламенті, запровадивши принцип пропорційного представництва при формуванні парламентських органів (комісій), а також у ході реалізації права на виступ, що можна розцінювати як важливий крок уперед у розвитку вітчизняного парламентаризму. Також характерно, що крім суто парламентських процедур, Регламент 1994 р. регулював і дещо ширше коло питань, а саме: питання самоорганізації парламенту (проведення сесій та засідань, права народних депутатів,

депутатських груп і фракцій у парламенті, обрання посадових осіб Верховної Ради України та їх звільнення, формування постійних та тимчасових спеціальних комісій), а також питання функціонування Секретаріату Верховної Ради України, її кошторису та порядку обчислення строків, які застосовуються в Регламенті. Так, у структурі Верховної Ради України продовжувала (до ухвалення Конституції України 1996 р.) [50] функціонувати Президія Верховної Ради України на правах постійно діючого колегіального органу, яка мала доволі суттєві контрольні та організаційні повноваження та певною мірою була своєрідною противагою одноособовій владі Голови Верховної Ради України [6, с. 176–177].

Характерно, що спробу законсервувати унікальне становище Регламенту в системі національного законодавства було зроблено в Конституційному Договорі від 08.06.1995 р., відповідно до частини п'ятої статті 7 якого було встановлено, що Верховна Рада України працює відповідно до Регламенту, який має силу Закону, тобто в Договорі була відтворена формула, вміщена в самому Регламенті 1994 р. [9]. Надалі ж Регламент не був приведений у відповідність із Конституцією України, ухваленою 28.06.1996 р. Між тим, у ній була закладена вже інша правова новація: у частині п'ятій статті 82 Основного Закону України було зазначено, що «порядок роботи Верховної Ради України встановлюється Конституцією України та законом про регламент Верховної Ради України» [10]. Це формулювання повинно було зняти подальші дискусії щодо форми регламенту, проте ця конституційна формула не була реалізована на практиці в Регламенті 1994 р., який до 2006 р. діяв у формі підзаконного нормативно-правового акта. Практика внесення змін до Регламенту постановами тривала аж до 2006 р. (всього за цей період було внесено 10 парламентських постанов

зі змінами), тобто до скасування цього Регламенту у 2006 р., з прийняттям Регламенту 16.03.2006 р. Варто вказати, що вже в 1998 р. така практика була визнана Конституційним Судом України (далі – КСУ) неконституційною, адже КСУ виходив з того, що визначення Регламенту як такого, що «має силу закону», не є тотожним поняттю «закон» як форми нормативно-правового акта, що приймається Верховною Радою України відповідно до встановленої Конституцією України законодавчої процедури. Тож за Конституцією України таким правовим актом має бути закон про регламент [41].

Проте законодавець фактично неодноразово ігнорував юридичну позицію КСУ. Так, 08.02.2000 р. була прийнята Постанова Верховної Ради України «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України» № 1426-III [25], згідно з якою було встановлено, що до прийняття закону про регламент: 1) рішення Верховної Ради з процедурних та організаційних питань приймаються більшістю від конституційного складу Верховної Ради України, крім випадків, передбачених Конституцією та законами України (до цього діяло правило більшості від присутніх на засіданні депутатів); 2) за пропозицією народних депутатів України рішення Верховної Ради України, що включені до порядку денного, можуть прийматися без доповіді по них, запитань та обговорення (до цього діяло правило імперативного попереднього обговорення кожного питання порядку денного); 3) Регламент діє в частині, що не суперечить Конституції і законам України та цій Постанові. Зазначена Постанова стала безпрецедентним прикладом обмеження внутрішньопарламентської демократії, зокрема обговорення питань порядку денного, яке перетворилося на інструмент маніпуляцій у руках тодішньої парламентської більшості. Крім того, уперше формально визнаний таким

що мав силу закону парламентський Регламент був поставлений в ієрархічно підпорядковане становище цій Постанові, що черговий раз підкреслило необхідність якнайшвидшого розв'язання колізії з конституційною формою парламентського Регламенту. Як зауважив суддя КСУ В. Скомороха, «відсутність закону про Регламент Верховної Ради України не може бути підставою для врегулювання Верховною Радою України постановами тих питань, які мають вирішуватися виключно законами України» [14].

Важливо зазначити, що в період дії Регламенту 1994 р. в парламенті України напрацьовувалися проекти законів про регламент, як того вимагала Конституція України. Проте всі вони мали, та би мовити, більш чи менш чітко виражений «суб'єктивно-авторський» характер і не спиралися на широкий консенсус між представленими в Верховній Раді України депутатськими фракціями і групами. Тому домогтися прийняття Регламенту Верховної Ради України на основі Конституції України та у формі, яка б відповідала вимогам Основного Закону, – закону – на основі цих розробок до 2006 р., цілком природно, не вдалося.

Виходячи з історичного досвіду та політико-правових традицій, конституційна реформа 2004 р., якою було запропоновано нову конституційну модель організації і функціонування публічної влади та запроваджено парламентсько-президентську республіку [51, с. 7], значно розширила сферу компетенції Верховної Ради України, прискорила процес децентралізації державного управління, сприяла становленню європейської моделі держави [52, с. 18]. Внесення змін до Конституції України 08.12.2004 р. [21] стимулювало законодавців і до прискорення роботи над Регламентом. Адже в ході конституційної реформи до Основного Закону України були внесені доволі несистемні зміни, внаслідок яких: 1) зі статей 82 і 88

були вилучені згадки про закон про регламент; 2) у статтях 83 (частини п'ята і дев'ята), 85 (пункт 15 частини першої), 88 (частина третя) містилися вказівки на Регламент, а не на закон про регламент; 3) зберегла чинність частина друга статті 19 Конституції України, згідно з якою «органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України»; 4) зберіг чинність пункт 21 частини першої статті 92 Конституції України, згідно з яким «виключно законами визначаються організація і порядок діяльності Верховної Ради України» [10]. Вилучення з конституційного тексту двох згадок про закон про регламент було проінтерпретовано деякими народними депутатами України як можливість ухвалення нового Регламенту, який би враховував розширену внаслідок конституційних змін парламентську компетенцію, як підзаконного нормативно-правового акта. Крім того, конституційними змінами уперше була інституціалізована парламентська коаліція, засади створення, діяльності та припинення якого мав визначати Регламент. Тим самим на Регламент самою Конституцією України, зміни до якої набрали чинності з початку каденції парламенту 5-го скликання (2006 р.), були покладені нові завдання, реалізувати які довелося у стислі строки, аби забезпечити приведення законодавства у відповідність із Конституцією України. Саме в цьому розрізі слід розглядати ухвалення нового Регламенту 2006 р. У відповідь на потребу конституціоналізації Регламенту в парламенті була створена робоча група під керівництвом Першого заступника Голови Верховної Ради України А. Мартинюка, яка досить оперативно на початку 2006 р. напрацювала відповідний текст проекту, який значною мірою враховував законопроектні розробки

народних депутатів України, зроблені протягом попередніх років. Тож після нетривалих дебатів, без застосування процедури двох читань 16.03.2006 р. новий Регламент був ухвалений парламентом України у цілому у вигляді постанови № 3547-IV [38]. З введенням у дію цього Регламенту був визнаний таким, що втратив чинність не лише Регламент 1994 р. і Постанова про порядок введення його в дію, але і дві окремі постанови Верховної Ради України – «Про затвердження Положення про «День Уряду України» у Верховній Раді України» та «Про затвердження положень про проведення парламентських слухань у Верховній Раді України та слухань у комітетах Верховної Ради України». Питання порядку проведення дня Уряду у Верховній Раді України та парламентських слухань були інкорпоровані до структури нового Регламенту, який, таким чином, суттєво розширився. Він включав 6 розділів, до яких увійшли 39 глав і 235 статей. Поряд із цим, його розробники пішли шляхом суттєвого спрощення парламентських процедур, відмовившись від громіздкої системи внутрішньої нумерації статей у межах окремих розділів та великої кількості бланкетних норм, що було властивим для Регламенту 1994 р. і викликало чимало нарікань. Натомість положення Регламенту 2006 р. виклалися гранично чітко і зрозуміло, що більшою мірою відповідало потребам правозастосування, адже користуватися Регламентом часто доводилося народним депутатам України, які вперше отримали депутатський мандат та не володіли глибокими знаннями тонкощів юриспруденції, а тим більше регламентного регулювання парламентських процедур. Водночас цей Регламент став найбільш політизованим з-поміж усіх, які досі регулювали парламентські процедури в Україні. Це відбулося за рахунок насичення його змісту якісно новою главою 12 «Коаліція депутатських

фракцій у Верховній Раді України» (статті 61-67). Крім того, у Регламенті, за відсутності закону про тимчасові спеціальні та тимчасові слідчі комісії Верховної Ради України, було врегульовано більшість питань, пов'язаних із функціонуванням цих парламентських органів, що підтвердило «компенсаторний» характер Регламенту. Було надзвичайно деталізовано випи-сано законодавчу процедуру. Проте це стосувалося лише особливостей розгляду та ухвалення законів Верховною Радою України, натомість розгляд та прийняття постанов Верховної Ради України були врегульовані доволі побіжно.

За період своєї дії (16.03.2006 – 01.04.2008 рр.) Регламент 2006 р. лише п'ять разів зазнавав змін, які стосувалися здебільшого політичної частини (врегулювання питань пов'язаних з організацією та діяльністю депутатських фракцій та коаліції депутатських фракцій у Верховній Раді України). Проте у зв'язку з Рішенням КСУ від 01.04.2008 р. № 4-рп/2008 він був визнаний неконституційним повністю та втратив чинність [42]. Формальним приводом для ухвалення такого рішення стала невідповідність Конституції України правової форми Регламенту (постанова Верховної Ради України). Але ухваливши таке рішення, КСУ не подбав про те, щоб надати парламентові хоч якийсь час для приведення у відповідність до Конституції України Регламенту. Тому в регулюванні порядку роботи Верховної Ради України з 01.04.2008 р. утворився правовий вакуум, що, зважаючи на постійний характер діяльності Верховної Ради України як єдиного органу законодавчої влади в державі, було неприпустимим. Саме тому в порядку компромісного рішення до розробки нового закону про регламент було запропоновано ухвалити Тимчасовий регламент шляхом прийняття спеціальної постанови. 08.04.2008 р. Верховна Рада України прийняла Постанову «Про деякі питання нормативно-пра-

вового забезпечення порядку роботи Верховної Ради України» № 247-VI [28], згідно з якою на період до законодавчого врегулювання питань організації та порядку діяльності Верховної Ради України діятиме Тимчасовий регламент. Разом з тим, Комітету Верховної Ради України з питань Регламенту, депутатської етики та забезпечення діяльності Верховної Ради України підготувати та подати на розгляд Верховної Ради України проект закону про Регламент. Граничного строку реалізації цієї Постанови не було вказано, що дозволило не поспішати з підготовкою проекту закону про регламент. У зв'язку з цим Тимчасовий регламент набув характеру постійного документу та застосовувався так само, як і його попередник – Регламент 2006 р. Змістовних змін, порівняно з Регламентом 2006 р., він не зазнав, змінивши лише правову форму з Регламенту на Тимчасовий регламент. Наслідком зволікання з підготовкою проекту закону про регламент стало ухвалення КСУ нового Рішення від 17.09.2008 р. № 16-рп/2008, згідно з яким тепер уже Тимчасовий регламент було визнано неконституційним і вкотре вказано на необхідність прийняття виключно закону про регламент Верховної Ради України [43]. Тим самим КСУ недвозначно вказав, що за відсутності закону про регламент погодитися з регулюванням порядку діяльності парламенту підзаконними актами він не може. При цьому він не дав відповіді і на питання, якими нормативними актами мають керуватися парламентарії до ухвалення закону про Регламент. Вкотре Рішенням КСУ була створена ситуація правового вакууму, коли визнання неконституційним Тимчасового регламенту повністю унеможливило надалі здійснювати роботу Верховної Ради України без належної процесуально-правової основи. Розв'язуючи цю колізію, парламентарії вкотре вдалися до паліативного рішення: був ухвалений Закон «Про організацію і порядок

діяльності Верховної Ради України» від 04.09.2008 р. № 374-VI [32], згідно з яким було встановлено, що організація і порядок діяльності Верховної Ради України встановлюються Конституцією України, законами України про статус народних депутатів України, про комітети, про тимчасові спеціальні і тимчасові слідчі комісії Верховної Ради України, іншими законами України та Регламентом. У такий спосіб народні депутати України спробували, по суті, «обійти» Рішення КСУ, лише формально затвердивши Регламент законом, проте сам Регламент законом так і не став, залишившись, як це впливало з пункту 1 Закону «Про організацію і порядок діяльності Верховної Ради України», окремим правовим актом. Регламент як окремий акт (не закон і не постанова) був підписаний Головою Верховної Ради України А. Яценюком 19.09.2008 р. № 547-VI [32].

Повторивши свої правові позиції від 01.04.2008 р. № 4-рп/2008 та від 17.09.2008 р. № 16-рп/2008, КСУ у Рішенні від 26.11.2009 р. № 30-рп/2009 вже втретє змушений був констатувати, що Регламент має прийматися виключно як закон України за встановленою процедурою його розгляду, ухвалення і набрання ним чинності [44]. Відповідно, як Закон України «Про організацію і порядок діяльності Верховної Ради України» від 04.09.2008 р. № 374-VI, так і Регламент від 19.09.2008 р. № 547-VI були визнані такими, що не відповідають Конституції України. Лише після цього Рішення КСУ Верховна Рада України дала доручення своєму Комітетові з питань Регламенту, депутатської етики та організації роботи підготувати та внести на розгляд парламенту проект закону про Регламент. Відповідний проект було підготовлено та внесено 09.02.2010 р. і вже 10.02.2010 р. прийнято як закон [36]. Особливих дебатів довкола його ухвалення не було, оскільки за основу закону був при-

йнятий «старий» текст Регламенту 2006 р. із збереженою практично в недоторканному вигляді «старою» структурою (складався з шести розділів, які вміщували першопочатково 240 статей). Тому подальша еволюція Регламенту буда зумовлена внесенням змін до нього. Наприклад, у зв'язку з поверненням у зв'язку з Рішенням КСУ від 30.09.2010 р. № 20-рп/2010 [45] до редакції Конституції України 1996 р. на підставі Закону України «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України» від 08.10.2010 р. № 2600-VI [23], із Регламенту були вилучені глави 12-13, що регулювали засади організації та діяльності коаліції депутатських фракцій та парламентської опозиції. Проте і після повернення до редакції Конституції України зі змінами від 08.12.2004 р. згідно із Законом України «Про відновлення дії окремих положень Конституції України» від 21.02.2014 р. № 742-VII [20] норми щодо коаліції та опозиції не були включені до Регламенту. Склалася парадоксальна ситуація: відповідаючи Конституції України з точки зору форми, Регламент перестав відповідати їй з точки зору змісту окремих положень, а точніше з точки зору такого регламентного упушення, яким є прогалина в регулюванні процедур утворення, діяльності та припинення діяльності коаліції депутатських фракцій. Тому КСУ у Рішенні від 20.06.2019 р. № 6-р/2019 змушений був звернути на цю прогалину увагу [46]. Характерно, що зазначене законодавче упушення не виправило і Верховна Рада України 9-го скликання, обрана на позачергових виборах 21.07.2019 р. Таким чином, формування коаліції у парламенті 9-го скликання відбувалося поза регламентними процедурами, внаслідок елементарної відсутності останніх. Ситуацію врятувало те, що в чинному парламенті коаліція представлена фракцією з правами коаліції, а тому без правового регулю-

вання створення коаліції на рівні Регламенту формально можна обійтися, обмежуючись загальними нормами статті 83 Конституції України про можливість функціонування фракції з правами коаліції [10], проте припинення діяльності такої коаліції відразу ж наштовхнеться на брак законодавчого регулювання.

Як показує досвід діяльності українського парламенту [4; 7; 8; 11; 13; 16; 49], питання комплексної реформи парламентських процедур «успадкувала» Верховна Рада України 9-го скликання. Проте, вважаємо, що перебіг еволюції Регламенту на цьому етапі має бути предметом окремого дослідження.

Висновки. Еволюція парламентського регламенту в Україні – це процес історичного розвитку правил парламентської процедури, формально акумульованих в єдиному законодавчому акті (Регламенті парламенту), що супроводжується зміною як самих різновидів цих регламентів, так і внесенням до них змін у ході їх дії як особливих законодавчих актів. Ключовою, з формально-правового боку, специфікою такої еволюції було насамперед те, що упродовж періоду незалежності України змінювався й еволюціонував не один регламент парламенту, а кілька його видів, що змінювали почергово один одного. Отже, замість удосконалення чинного Регламенту парламентарії вдалися до ухвалення різних версій регламенту, які по-різному корелювали з конституційно визначеною його формою та предметом регулювання. Відтак, за 1990-2010 рр. змінилося шість регламентів, які по-різному корелювали з потребами розвитку парламентаризму, з різним ступенем враховували існуючу форму державного правління, з різним ступенем оперативності та деталізації врегулювання парламентській відносини.

Така еволюція одночасно була відображенням підходів законодавців до вирішення проблеми формулювання

і зміни правил своєї поведінки в стінах парламенту та, разом з тим, одним із ключових складників історії розвитку національної моделі парламентаризму. Логіка цієї еволюції була значною мірою детермінована перебігом державно-правового будівництва в Україні, віхи якого уособлюють такі документи, як Декларація про державний суверенітет України 1990 р., Акт проголошення незалежності України 1991 р., Конституції України 1978 і 1996 рр., закони про внесення змін до Конституції України 1992, 2004, 2016, 2019 рр., а також деякі рішення КСУ, які відображали позицію офіційної правової доктрини щодо субстантивної ролі парламентського Регламенту та його місця в системі національного законодавства. Із кожним з цих визначальних правових документів пов'язані певні зміни в концептуальних підходах до формулювання правил організації парламентських процедур, які стали невід'ємним показником еволютивної здатності та політико-правової «зрілості» національної моделі парламентаризму.

Періодизація розвитку Регламенту Верховної Ради України може бути відтворена так: 1) Тимчасовий Регламент Верховної Ради України (до 1991 р. – УРСР), що діяв упродовж 1990–1994 рр.; 2) Регламент, ухвалений постановою Верховної Ради України, але такий, що мав силу закону, – діяв у 1994–2006 рр.; 3) Регламент, затверджений постановою Верховної Ради України і не мав сили закону, – діяв протягом 2006-2008 рр.; припинив чинність у зв'язку з визнанням його неконституційним (01.04.2008 р.); 4) Тимчасовий Регламент, затверджений постановою Верховної Ради України від 08.04.2008 р., що діяв до визнання його неконституційним 17.09.2008 р.; 5) Регламент, затверджений Постановою Верховної Ради України від 19.09.2008 р., – формально діяв до 26.11.2009 р., у зв'язку з визнанням його неконституційним (реально діяв до 10.02.2010 р., оскільки інших

регламентів до цього часу не було ухвалено парламентом, а останній не міг працювати без норм, обов'язкових для всіх парламентських процедур); 6) Регламент Верховної Ради України, затверджений Законом від 10.02.2010 р. № 1861-VI, – діє дотепер, формально є законом, зміни до нього вносяться законами України. Кожен з означених вище етапів уособлений прийняттям формально нового Регламенту, хоча текстуально і структурно регламенти 2006–2010 рр. були вельми подібними. З-поміж шести варіантів Регламенту, що формально діяли протягом 1991–2024 рр., лише останній – Регламент 2010 р. – відповідає Конституції України, маючи форму закону, натомість регламенти 2006, 2008 та 2009 рр. були визнані неконституційними саме з причин невідповідності Конституції України їх правової форми.

Метою статті є історико-правове дослідження інституціоналізації Регламенту через призму його юридичної еволюції з виокремленням її ключових особливостей та етапів. Показано, що еволюція парламентського регламенту в Україні – це процес історичного розвитку правил парламентської процедури, формально акумульованих в єдиному законодавчому акті (Регламенті), що супроводжується зміною як самих різновидів цих регламентів, так і внесенням до них змін у ході їх дії як особливих законодавчих актів. Ключовою, з формально-правового боку, специфікою такої еволюції було насамперед те, що упродовж періоду незалежності України змінювався не один регламент парламенту, а кілька його видів, що змінювали по чергово один одного. Отже, замість удосконалення чинного Регламенту парламентарії вдалися до ухвалення різних версій регламенту, які по-різному корелювали з конституційно визначеною його формою та предметом регу-

лювання. Відтак, за 1990–2010 рр. змінилося шість регламентів, які по-різному корелювали з потребами розвитку парламентаризму, з різним ступенем враховували існуючу форму державного правління, з різним ступенем оперативності та деталізації врегульовували парламентській відносини. З'ясовано, що така еволюція одночасно була відображенням підходів законодавців до вирішення проблеми формування і зміни правил своєї поведінки в стінах парламенту та, разом з тим, одним із ключових складників історії розвитку національної моделі парламентаризму. Логіка цієї еволюції була значною мірою детермінована перебігом державно-правового будівництва в Україні. Запропоновано таку періодизацію еволюції Регламенту Верховної Ради України: 1) Тимчасовий Регламент Верховної Ради України (до 1991 р. – УРСР), що діяв упродовж 1990–1994 рр.; 2) Регламент, ухвалений постановою Верховної Ради України, але такий, що мав силу закону, – діяв у 1994–2006 рр.; 3) Регламент, затверджений постановою Верховної Ради України і не мав сили закону, – діяв протягом 2006–2008 рр.; припинив чинність у зв'язку з визнанням його неконституційним (01.04.2008 р.); 4) Тимчасовий Регламент, затверджений постановою Верховної Ради України від 08.04.2008 р., що діяв до визнання його неконституційним 17.09.2008 р.; 5) Регламент, затверджений Постановою Верховної Ради України від 19.09.2008 р., – формально діяв до 26.11.2009 р., у зв'язку з визнанням його неконституційним; 6) Регламент Верховної Ради України, затверджений Законом від 10.02.2010 р. № 1861-VI, – діє дотепер, формально є законом, зміни до нього вносяться законами України. Кожен з означених вище етапів був уособлений прийняттям формально нового Регламенту, хоча

текстуально і структурно регламенти 2006-2010 рр. були вельми подібними. З-поміж шести варіантів Регламенту, що формально діяли протягом 1991–2024 рр., лише останній – Регламент 2010 р. – відповідає Конституції України, маючи форму закону, а регламенти 2006, 2008 та 2009 рр. були визнані неконституційними саме з причин невідповідності Конституції України їх правової форми.

Ключові слова: Конституція України, Регламент Верховної Ради України, парламент, парламентські процедури, Конституційний Суд України, конституційна реформа.

Linetskyi S. Institutionalization of the Regulation of the Verkhovna Rada of Ukraine through the prism of the experience of its legal evolution

The purpose of the article is a historical and legal study of the institutionalization of the Regulation through the prism of its legal evolution with the identification of key features and stages of this evolution. It is shown that the evolution of parliamentary Regulation in Ukraine is a process of historical development of the rules of parliamentary procedure, formally accumulated in a legislative act (the Regulation of Parliament), which is accompanied by changes in both the varieties of these rules themselves and the introduction of changes to them during their operation as special legislative acts. The key, from the formal and legal side, specificity of such evolution was primarily that during the period of Ukraine's independence, not one set of Regulation changed, but several of its types, which changed each other in turn. So, instead of improving the current Regulation, parliamentarians resorted to adopting different versions of the rules, which correlated differently with its constitutionally defined form

and subject of regulation. Thus, in 1990–2010, six Regulations changed, which correlated differently with the needs of the development of parliamentarism, considered the existing form of state government to varying degrees, and regulated parliamentary relations with varying degrees of efficiency and detail. It was found that such an evolution was simultaneously a reflection of the approaches of legislators to solving the problem of formulating and changing the rules of their behavior within the walls of parliament and, at the same time, one of the key components of the history of the development of the national model of parliamentarism. The logic of this evolution was largely determined by the course of state and legal construction in Ukraine. The following periodization of the evolution of the Regulation of the Verkhovna Rada of Ukraine is proposed: 1) Temporary Regulation of the Verkhovna Rada of Ukraine (before 1991 – the Ukrainian SSR), which were in force during 1990–1994; 2) Regulation adopted by a resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine, but which had the force of law, were in force in 1994–2006; 3) Regulation approved by a resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine and did not have the force of law, were in force during 2006-2008; ceased to be valid due to its recognition as unconstitutional (01.04.2008); 4) Temporary Regulation approved by a resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated 08.04.2008, which were in force until their recognition as unconstitutional on 17.09.2008; 5) The Regulation, approved by the Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine dated 19.09.2008, – formally operated until 26.11.2009, due to its recognition as unconstitutional; 6) The Regulation of the Verkhovna Rada of Ukraine, approved by the Law of 10.02.2010 No. 1861-VI, – are in force to this day, are formally a law, and are amended by the laws

of Ukraine. Each of the above stages was embodied in the adoption of a formally new Regulation, although the text and structure of the Regulations of 2006–2010 were very similar. Of the six versions of the Regulations, which were formally in force during 1991–2024, only the last one – the Regulation of 2010 – complies with the Constitution of Ukraine, having the form of a law, and the regulations of 2006, 2008 and 2009 were declared unconstitutional precisely because their legal form did not comply with the Constitution of Ukraine.

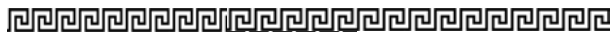
Key words: Constitution of Ukraine, Regulation of the Verkhovna Rada of Ukraine, parliament, parliamentary procedures, Constitutional Court of Ukraine, constitutional reform.

Література:

1. Гончаренко В. Верховна Рада УРСР за Конституцією Української РСР 1978 р. Вісник Академії правових наук України. 2016. № 1 (52) С. 111–119.
2. Гончаренко В. Д. Регламенти законодавчих органів України за радянських часів. Вісник Національної академії правових наук України. 2016. № 1 (84). С. 30–42.
3. Декларація про державний суверенітет УРСР від 16.07.1990 р. № 55-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1990. № 31. Ст. 429.
4. Доповідь та Дорожня Карта щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України. URL: <https://www.europarl.europa.eu/resources/library/media/20160301RES16508/20160301RES16508.pdf>.
5. Єрмолаєв В. М. Історія вищих представницьких органів влади в Україні: Навч. посібник. Харків: Право, 2007. 280 с.
6. Заєць А. П. Правова держава в контексті новітнього українського досвіду. Київ: Парламентське вид-во, 1999. 248 с.
7. Зайченко Ю., Базилівська О., Баранюк О., Кошман А. Концептуальна записка щодо удосконалення законодавчого процесу в Україні. URL: https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/migration/ua/PRP_Concept_note_legislative_process_UKR.pdf.
8. Ковальчук В. Роль опозиції в демократичному парламенті: пошук балансу між легітимною владою та тиранією більшості. Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Серія "Юридичні науки". 2022. № 2 (34). С.179–190.
9. Конституційний Договір між Верховною Радою України та Президентом України про основні засади організації та функціонування державної влади і місцевого самоврядування в Україні на період до прийняття нової Конституції України від 08.06.1995 р. Відомості Верховної Ради України. 1995. N 18. Ст. 133.
10. Конституція України від 28.06.1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141
11. Лабораторія законодавчих ініціатив. Право на спам: чи варто обмежити можливість реєстрації законопроектів? URL: <https://zn.ua/ukr/POLITICS/pravo-na-sпам-chi-var-to-obmezhit-tozhlivist-rejestratsiji-zakonoprojektiv.html>.
12. Литвин В. Політична арена України: дієві особи та виконавці. Київ: Абрис, 1994. 495 с.
13. Матвієнко С. Турборежим: немає часу на пояснення. URL: <https://blogs.pravda.com.ua/authors/smatvienko/5ddea203668cc>.
14. Окрема думка судді Конституційного Суду України Скоморохи В. Є. стосовно Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України «Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України» (справа про утворення фракцій у Верховній Раді України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na17d710-98#Text>.
15. Основи вітчизняного парламентаризму: Підручник для студентів вищих навчальних закладів: У двох томах / За заг. ред. В. А. Гошовської. Т. 1. Київ: НАДУ при Президентіві України, 2021. 408 с.
16. Пивовар М. С. Правові засади взаємодії державної влади та опозиції в період демократичної трансформації: перспективи законотворення: дис. ... д-ра філософії з галузі знань 08 «Право»: 081 «Право». Національний університет «Львівська політехніка» Міністерства освіти і науки України. Львів, 2020. 211 с.

17. Підкова І. Парламентська опозиція в процесах суверенізації Української РСР: Народна рада і Всесоюзний референдум 1991. Історичні студії Східноєвропейського університету Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. 2014. Вип. 11-12. С. 107-114.

18. Про введення в дію Регламенту Верховної Ради України: затверджено Постановою Верховної Ради України від 27.07.1994 р. № 130/94-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 35. Ст. 339.

19. Провизначення порядку обчислення скликань Верховної Ради України: Закон України від 01.02.2000 р. № 1420-XIV. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 8. Ст. 52].

20. Про відновлення дії окремих положень Конституції України: Закон України від 21.02.2014 р. № 742-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 11. Ст. 143.

21. Про внесення змін до Конституції України: Закон України від 08.12.2004 р. № 2222-IV. Відомості Верховної Ради України. 2005. N 2. Ст. 44.

22. Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя): Закон України від 02.06.2016 р. № 1401-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 28. Ст. 532.

23. Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України: Закон України від 08.10.2010 р. № 2600-VI. Відомості Верховної Ради України. 2011. № 10. Ст. 64.

24. Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України щодо протидії зловживанням правами народних депутатів України у ході законодавчої процедури: Закон України від 16.04.2020 р. № 561-IX. Відомості Верховної Ради України. 2020. № 20. Ст. 143.

25. Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України: Постанова Верховної Ради України від 08.02.2000 р. № 1426-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. N 10. Ст. 87.

26. Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) України: Закон України від 14.02.1992 р. № 2113-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. № 20. Ст. 271.

27. Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України: Указ Президента України № 264/2007 від 02.04.2007 р. Офіційний вісник Президента України № 1 від 02.04.2007 р.

28. Про деякі питання нормативно-правового забезпечення порядку роботи Верховної Ради України: Постанова Верховної Ради України від 08.04.2008 р. № 247-VI. Відомості Верховної Ради України. 2008. N 19-20, 21-22. Ст. 211.

29. Про заходи з реалізації рекомендації щодо внутрішньої реформи та підвищення інституційної спроможності Верховної Ради України: Постанова Верховної Ради України від 17.03.2016 р. № 1035-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2016. № 14. Ст. 149.

30. Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР: Закон УРСР від 27.10.1989 р. № 8303-XI. Відомості Верховної Ради УРСР. 1989. № 45 (Додаток). Ст. 624.

31. Про організацію доопрацювання проекту Регламенту Верховної Ради України: Постанова Верховної Ради України від 21.08.1992 р. N 2579-XII. Відомості Верховної Ради України. 1992. N 39. Ст. 590.

32. Про організацію і порядок діяльності Верховної Ради України: Закон України від 04.09.2008 р. № 374-VI. Відомості Верховної Ради України. 2009. N 12. Ст. 147.

33. Про особливу процедуру усунення Президента України з поста (імпічмент): Закон України від 10.09.2019 р. № 39-IX. Відомості Верховної Ради України. 2019. № 40. Ст. 212.

34. Про правонаступництво України: Закон України від 12.09.1991 р. № 1543-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 46. Ст. 617.

35. Про проголошення незалежності України: Постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 р. № 1427-XII. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 38. Ст. 502.

36. Про Регламент Верховної Ради України: затверджено Законом України від 10.02.2010 р. № 1861-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2010. № 14-15, № 16-17. Ст. 133.

37. Про Регламент Верховної Ради України: Постанова Верховної Ради України від 11.05.1994 р. № 2/94-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1994. N 20. Ст. 123.

38. Про Регламент Верховної Ради України: Постанова Верховної Ради України від 16.03.2006 р. 3547-IV. Відомості Верховної Ради України. 2006. N 23, N 24-25. Ст. 202.

39. Про Тимчасовий регламент засідань Верховної Ради України дванадцятого скликання: Постанова Верховної Ради УРСР від 22.05.1990 р. № 6-XII. Відомості Верховної Ради УРСР. 1990. № 25. Ст. 391.

40. Регламент Верховної Ради України від 27.07.1994 р. № 129/94-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1994. № 35. Ст. 338.

41. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Верховної Ради України "Про внесення змін до Регламенту Верховної Ради України" (справа про утворення фракцій у Верховній Раді України) від 03.12.1998 р. № 17-рп/98. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v017p710-98#Text>.

42. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частин другої, третьої, четвертої статті 219 Регламенту Верховної Ради України (справа про Регламент Верховної Ради України) від 01.04.2008 р. № 4-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-08#Text>.

43. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 105 народних депутатів України щодо офіційного тлумачення положень частин шостої, сьомої, дев'ятої статті 83 Конституції України (справа про коаліцію депутатських фракцій у Верховній Раді України) від 17.09.2008 р. № 16-рп/2008. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v016p710-08#Text>.

44. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Президента України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про організацію і порядок діяльності Верховної Ради України" та Регламенту Верховної Ради України від 26.11.2009 р. № 30-рп/2009. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v030p710-09#Text>.

45. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 252 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України "Про внесення змін до Конституції України" від 8 грудня 2004 року № 2222-IV (справа про додержання процедури внесення змін до Конституції України) від 30.09.2010 р. № 20-рп/2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v020p710-10#Text>

46. Рішення Конституційного Суду України (Велика палата) у справі за конституційним поданням 62 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Указу Президента України „Про дострокове припинення повноважень Верховної Ради України та призначення позачергових виборів“ від 20.06.2019 р. № 6-р/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-19#Text>

47. Селіванов А. Верховна Рада України – основа сучасного парламентаризму і правопорядку. *Голос України*. 10.12.2021 р.

48. Український парламентаризм: минуле і сучасне / За ред. Ю. С. Шемшученка. Київ: Парламентське вид-во, 1999. 368 с.

49. Чебаненко О. Законодавчий спам. URL: <https://uifuture.org/publications/24854-zakonodavchui-sпам/>.

50. Шемшученко Ю. С., Батанов О. В. Президія Верховної Ради України. *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України*. Київ: Наукова думка, 2011. Т. 8: Па – Прик. С. 494.

51. Яковлев А. А. Конституційний процес в Україні: теоретичні і практичні аспекти реалізації: дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.02. Національний університет «Острозька академія», Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України. Харків, 2021. 460 с.

52. Ermolaev V. M. M. Hrushevsky on the constituent power of the Ukrainian people. *Journal of the National Academy of Legal Sciences of Ukraine*. 2020. № 27(4). P. 16-28.

